

Тоненчук Т. В.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ТИПОЛОГІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТОМ СОМАТИЗМОМ

Анотація. У статті проаналізовано типологію соматизмів-компонентів фразеологічних одиниць і самих СФО (фразеологічних одиниць із компонентом-соматизмом) з погляду відображення соціокультурних знань.

Соматизми поділяють на сомонімізми (позначають частини людського тіла), остеонімізми (номінації кісток людського тіла та їхніх з'єднань), спланхнонімізми (найменування внутрішніх органів), ангіонімізми (позначення кровоносної системи), сенсонімізми (назви органів чуття) та лексику на позначення хвороб і виявів людського організму. До соматичної фразеології відносимо ФО із лексичним компонентом на позначення частин тіла, органів та елементів інших систем людського організму (матерії, субстанції та інше), розрізняючи міжкультурні (натуральні) СФО і національно-культурні (конвенційні) соматичні фразеологізми.

Ключові слова: соматизм, фразеологічна одиниця із компонентом-соматизмом, національно-культурні СФО, міжкультурні СФО.

Постановка проблеми. У лінгвістиці останніх років відбулася зміна її базисної парадигми: перехід до лінгвістики антропоцентричної, що припускає вивчення мови в тісному зв'язку з людиною та її свідомістю, мисленням, психологією, духовно-практичною діяльністю, навколишньою дійсністю. Сьогодні розробки суміжних дисциплін активно залучають до вивчення фразеологічного фонду будь-якої мови та аналізу особливостей фразеологізмів із окремими компонентами, оскільки фразеологізми є не тільки оздобою мови, але й одним із невичерпних джерел відображення культурного досвіду народу, створення образності [1–7].

Серед широкого кола проблем, які охоплюють теоретичні дослідження з фразеології як розділу мовознавства, можна вирізнити кілька основних: вивчення фразеологізму як основної одиниці фразеології, визначення методів дослідження ФО, виявлення різновидів фразеологізмів, дослідження їх семантики та функціонування у мові тощо. Незважаючи на численні розвідки у сфері фразеології, є невизначеність і неоднакове розуміння об'єкта фразеологічних досліджень. Розвиток фразеології як лінгвістичної дисципліни передбачає систематизацію її корпусу, зокрема соматичних фразеологічних одиниць (далі – СФО), з метою інтерпретації отриманих результатів як у теоретичному, так і в практичному планах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реальна дійсність зазвичай виражається через мовну дійсність, чільне місце в якій посідають фразеологічні одиниці з компонентом-соматизмом. Соматична лексика є однією з найбільш давніх та універсальних лексичних груп і залишається актуальним об'єктом досліджень у працях вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, що визначають цей пласт лексики як базовий у лексико-тематичній системі будь-якої мови [8–14].

Метою статті є виявити і проаналізувати як типологію соматизмів-компонентів ФО, так і самих СФО з погляду відображення соціокультурних знань.

Виклад основного матеріалу. Під фразеологічною одиницею з компонентом-соматизмом, або СФО, розуміємо фразеологізм, провідним або залежним компонентом якого є слово, що позначає зовнішні форми організму людини (голова, рука, ніс тощо) та елементи серцево-судинної, нервової й інших систем (кров, мозок, печінка).

Принципи антропоцентричності фразеологічного фонду мови й аналогізації предметного світу у свідомості людини зумовлюють особливе значення у номінативних процесах соматизмів – частин людського тіла. Наприклад, Р. Ленекер вважає однією з базових концептосфер свідомості людське тіло, найменування частин якого використовують для позначення інших концептосфер [13, с. 60].

На думку Ю.Д. Апресяна [1; 2], мовна картина світу, яка створюється фразеологізмами, антропоцентрична, оскільки вона орієнтована на людину, яка виступає мірилом усіх речей. Значення цілого ряду описових слів, номінативних одиниць і фразеологізмів (серед них і СФО) утворилися на основі антропоцентричного розуміння світу: *clear head* – світла голова, *ясний розум*, *oil of palms* – хабар, *funny bone* – ліктьова кістка, *be up to the ears in smth* – бути з головою, по вуха в чомусь (у боргах, роботі, закоханім), *have one's fingers burnt* – обпекти собі пальці, *обпектися на чомусь, зазнати в чомусь невдачі* та інше. Такі одиниці формують культурно-національну картину світу, в якій відображаються побут, звичаї та поведінка людей, їхнє ставлення один до одного і до навколишнього світу.

Соматичні фразеологічні одиниці яскраво відображають спостереження людини за собою та навколишнім світом, що безпосередньо зумовлює особливості їх вживання у мовленні. Соматичні фразеологізми залучають традиційну символіку, пов'язану з частинами тіла, їх часто використовують або для описів характерних станів, або як наслідок повного переосмислення – для описів різних ситуацій, щоб виразити емоції людини та її ставлення до навколишнього середовища.

Тлумачення фразеологізмів із символічними компонентами передбачає залучення широкого культурного контексту, потребує ґрунтовних знань психології народу, його звичаїв і традицій. Символ має значний вплив на формування загальної фразеологічної семантики, а наявність символічного елемента у структурі сталого вислову значно збільшує культурну значущість останнього. Фразеологічні одиниці часто виконують роль культурних стереотипів.

Як стверджує Р.Ю. Мугу [14, с. 129], соматизми виступають єдиним семантичним полем із загальною родовою ознакою «частини тіла людини і вияви її організму». Залежно від харак-

теру об'єкта номінації, його функцій, соматизми поділяють на сомонімізми (служують для позначення частин людського тіла), остеонімізми (номінації кісток людського тіла та їхніх з'єднань), спланхонімізми (найменування внутрішніх органів), ангіонімізми (служують для позначення кровоносної системи), сенсонімізми (назви органів чуття) та лексику на позначення хвороб і виявів людського організму.

Ядро соматичної лексики включає три розряди назв [12]:

1) загальні позначення тіла / частин людського тіла і назви, пов'язані зі специфікою чоловічого і жіночого тіла (наприклад: *arm, beard, body, chin, ear, elbow, eye, face, finger, hand, head, knee, lip, moustache, mouth, nose, shoulder, tongue, tooth/teeth, whiskers* та інші);

2) позначення внутрішніх органів, які забезпечують життєздатність і життєдіяльність людського організму (наприклад: *brain, heart, kidney, liver, lung, spleen, stomach*);

3) позначення матерії (субстанції) тіла людини та її органів (наприклад: *blood, flesh, marrow, skin*).

З погляду відображення соціокультурних знань в образній основі фразеологізмів виокремлюють дві групи СФО: національно-культурні СФО (власне англійські); міжкультурні СФО (запозичені з інших мов).

Національно-культурні фразеологізми із соматичним компонентом містять: 1) СФО, зумовлені соціально-історичними чинниками; 2) фольклорні СФО; 3) СФО, які походять від літературних джерел. До групи міжкультурних входять такі: 1) СФО, джерелом виникнення яких є антична міфологія; 2) СФО, в основі яких лежить біблійна міфологія; 3) СФО, запозичені з інших європейських мов.

Також вирізняють натуральні соматичні та конвенційні соматичні фразеологізми. Натуральні соматичні фразеологізми – вислови, що виникають у будь-якій мові стихійно, незалежно від інших мов. На їх формування впливають 3 чинники:

1) навколишня дійсність (явища природи, які спостерігає людина, особливості еволюції тваринного і рослинного світу);

2) загальні закономірності розвитку світу (глобальні історичні події загальносвітового значення);

3) індивідуальні ознаки людини (її фізичні, психологічні особливості, риси характеру).

Отже, натуральні фразеологізми є загальними для різних мов.

Конвенційні соматичні фразеологізми (від лат. *convencionalis – відповідний договору, умові*) – фразеологізми, відповідні сталим традиціям, пов'язані зі специфічними умовами розвитку певного народу: особливостями історичного розвитку певної спільноти, ростом матеріальної та духовної культури (умовами побуту, сімейного устрою, господарювання і тому подібне), релігійними віруваннями, специфікою традиційних уявлень про світ (народних звичаїв, обрядів).

Фразеологізми з особливою культурно-специфічною семантикою відображають і передають спосіб життя і спосіб світобачення, характерні для певної лінгвокультурної спільноти. Вони є, за А.Б. Вежбицькою та Р.М. Фрумкіною, понятійними знаряддями, що відображають минулий досвід суспільства щодо дій і роздумів про різні речі певними способами; і саме вони сприяють увічненню цих способів [7; 15].

Соматичні фразеологізми є мовною універсалією, і саме ці ФО становлять найбільшу частку у фразеології всіх мов, адже вони нерозривно пов'язані з розвитком культури та побуту народу. Вони є, з одного боку, потужним етнокультурним

маркером у тій чи тій мовній картині світу, а з іншого – одним із найбільших джерел культурологічних фонових знань, які знайшли своє відображення в їхній семантиці. Фразеологічні одиниці традиційно кваліфікують [4; 5] як одиниці, що відображають національно-культурну специфіку світогляду.

Як справедливо зазначає Б.М. Ажнюк, «одиниці фразеологічної системи більшою мірою, ніж одиниці будь-якого іншого структурного рівня мови, наділені національним колоритом. Вони є носіями не тільки предметно-логічного значення, в їхній формі відображені, «сфотографовані» характерні риси етнокультурного обличчя певного народу» [16, с. 3].

Згідно з положенням В.М. Телії [5], фразеологізми є мікротекстами, в номінативній основі яких концентруються різні типи інформації – денотативної, емотивної, граматичної, стилістично маркованої, мотиваційної, оцінної, культурологічної. Культурно значуща інформація про світ зберігається у СФО в денотативному або в культурологічному блоках.

Фразеологізми, зберігаючи інтертекстуальний зв'язок із кодом етнокультури, містять переважно конотативний елемент. Цьому особливо сприяють національно марковані компоненти, етимологічно-образна основа ФО, оскільки образ найчастіше спирається на реалії, відомі тільки певному народові [17, с. 6–7].

Вибір мовної форми, який здійснюється в кожній конкретній ситуації для досягнення мети мовця, визначається цілою низкою чинників. Він є одночасно процесом свідомим і підсвідомим, адже спосіб вербалізації думки завжди має певне соціально-філософське і соціально-психологічне підґрунтя, в ньому втілюється як індивідуальний характер мовця, так і культурні традиції народу, до якого він належить [18]. Наприклад, для пересічного британця або американця важливою є активність людини у розбудові власної долі, ініціативність, які тісно пов'язані з такими рисами, як індивідуалізм, спрямованість на власне «я», а однією з головних рис британців та американців є працьовитість (наприклад: *blood, sweat and tears – (працювати) до кривавого поту (тут, доказати всіх зусиль)*). Серед провідних характеристик британського лінгвокультурного простору треба зазначити також пряmlinіюність, незавуальованість висловлення думок (наприклад, *come hat in hand to – / від = come cap in hand to – смиренно, покірливо, принижено поводитися; виступати в ролі прохача*).

Багато соматизмів є символічними утвореннями, що передаються від покоління до покоління на підсвідомому рівні. Символіка має значний вплив на формування фразеологічної семантики. Наявність символічного елемента у структурі стійкого словосполучення значно збільшує його культурну значущість. Символічність соматизмів має релігійні витоки та зумовлена наївною анатомічною картиною світу давньої людини [17, с. 6–7].

Висновки. Отже, до соматичної фразеології відносимо ФО із лексичним компонентом на позначення частин тіла, органів та елементів інших систем людського організму (матерії, субстанції та інше), розрізняючи міжкультурні (натуральні) СФО і національно-культурні (конвенційні) соматичні фразеологізми.

Референція СФО з кодом культури є однією з найважливіших передумов для оцінки висловлювання, оскільки вони містять у своїй семантиці етимологічно-залишкове уявлення про ту чи ту життєву ситуацію. Природа значення фразеологізмів тісно пов'язана з фоновими знаннями носія мови, з життєвим досвідом особи, із символічним потенціалом компонентів-соматизмів, з культурно-історичними традиціями народу, що розмовляє цією мовою.

Література:

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Т. 2. Интегральное описание языка и системная лексикография. Москва : Языки русской культуры, 1995. 767 с.
2. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания. *Вопросы языкознания*. 1995. № 1. С. 37–67.
3. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. *Теория метафоры*: сб. статей / общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. Москва : Прогресс, 1990. С. 5–32.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология : учеб. пособие. Москва : Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
5. Телия В.Н. Русская фразеология. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.
6. Keesing R.M. Radical cultural difference: Anthropology's myth? *Language contact and language conflict*. Amsterdam-Philadelphia, 1994. P. 3–23.
7. Wierzbicka A. Understanding Cultures Through Their Key Words (English, Russian, Polish, German, and Japanese). New York; Oxford, 1997.
8. Вайнтрауб Р.М. О соматических фразеологизмах в русском языке. *Лексические единицы русского языка и их изучение*. Ташкент, 1980. С. 51–55.
9. Вакк Ф. О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Таллин, 1964. 26 с.
10. Долгополов Ю.А. Сопоставительный анализ соматической фразеологии (на материале русского, английского, немецкого языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Казань, 1973. 26 с.
11. Кунин А.В. Английская фразеология (теоретический курс). Москва : Высшая школа, 1970. 344 с.
12. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. Москва : Высшая школа, 1985. 160 с.
13. Langacker R. Consciousness, Construal, and Subjectivity. *Advances in consciousness research*. Amsterdam-Philadelphia, 1997. Vol. 12. P. 49–75.
14. Мугу Р.Ю. Полисемантизм соматической лексики (на материале русского и немецкого языков) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Майкоп, 2003. 166 с.
15. Фрумкина Р.М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога. *Научно-техническая информация*. Серия 2: Информационные процессы и системы. № 3. Москва, 1992. С. 1–9.
16. Ажнюк Б.М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні. Київ : Наукова думка, 1989. 136 с.
17. Мельник Л.В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2001. 18 с.
18. Антрушина Г.Б., Афанасьева О.В., Морозова Н.Н. Лексикология английского языка : учеб. пособие для студентов. Москва : Дрофа, 1999. 288 с.

Тоненчук Т. В. Типология фразеологических единиц с компонентами соматизмом

Аннотация. В статье проанализирована типология соматизмов-компонентов фразеологических единиц и самих СФЕ (фразеологических единиц с компонентом соматизмом) с точки зрения отражения социокультурных знаний.

Соматизмы разделяют на сомонимизмы (обозначают части человеческого тела), остеонимизмы (номинации костей человеческого тела и их соединений), спланхнонимизмы (наименования внутренних органов), ангионимизмы (обозначение кровеносной системы), сенсонимизмы (названия органов чувств) и лексику для обозначения болезней и проявлений человеческого организма. К соматической фразеологии относим ФЕ с лексическим компонентом для обозначения частей тела, органов и элементов других систем человеческого организма (материи, субстанции и другого), различая межкультурные (натуральные) СФЕ и национально-культурные (конвенционные) соматические фразеологизмы.

Ключевые слова: соматизм, фразеологическая единица с компонентом соматизмом, национально-культурные СФЕ, межкультурные СФЕ.

Tonenchuk T. Typology of phraseological units with component somatism

Summary. The article analyzes the typology of somatisms-components of phraseological units, as well as SPhU themselves (phraseological units with components-somatisms), from the point of view of the reflection of socio-cultural knowledge.

The following categories are distinguished among somatisms: somonimisms (denoting parts of the human body), osteonimisms (nominations of bones of the human body and their compounds), splanchnomisms (the names of the internal organs), angionisms (are used to refer to the circulatory system), sensoryisms (names of sensory organs), and vocabulary to denote diseases and manifestations of the human body.

Somatic phraseology includes phraseological units with a lexical component to denote parts of the body, organs and elements of other human body systems (matter, substances, etc.), distinguishing intercultural (natural) SPhU and national-cultural (conventional) somatic phraseologisms.

Key words: somatism, phraseological unit with a component somatism, national-cultural SPhU, intercultural SPhU.